

Protestantse ethiek en financiële positie

Protestanten verschillen niet in inkomen van katholieken en niet-gelovigen. Ook is er geen verschil tussen protestanten en katholieken in vermogen. Wel is hun beider vermogen duidelijk groter dan dat van niet-gelovigen. Ook zijn in de bijbelgordel de vermogens in doorsnee groter dan in de rest van Nederland. Daarmee lijken de aloude leefregels van protestanten gericht op soberheid en hard werken nog steeds door te klinken in hun vermogenspositie.

FERDY OTTEN
Senior statistisch onderzoeker bij het Centraal Bureau voor de Statistiek

KOOS ARTS
Statistisch onderzoeker bij het Centraal Bureau voor de Statistiek

REINDER LOK
Statistisch onderzoeker bij het Centraal Bureau voor de Statistiek

De opkomst van kapitalistische bedrijfs- en organisatiestructuren in Europa vindt zijn oorsprong in de zestiende eeuw. In landen en gebieden met een overwegend protestantse bevolking kregen deze nieuwe structuren als eerste vaste grond onder de voeten. De landen en streken waarin de katholieken de grootste bevolkingsgroep vormden, bleven in dit opzicht duidelijk achter (Collins en Makowski, 1972). In het standaardwerk *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (Weber, 1920) maakt de Duitse socioloog Max Weber inzichtelijk dat het ontstaan van het kapitalistische bestel met bijbehorende economische waarden mede verband hield met specifieke calvinistische geloofsdoctrines. Weber maakt gewag van een *Wahlverwandschaft* ofwel lotsverbondenheid tussen de puriteinse levensopvatting van traditionele protestanten en de nieuw ontstane kapitalistische geest. Deze kapitalistische geest wordt in de meest optimale vorm gekenmerkt door volledige toewijding aan het vergaren van rijkdom door legitieme economische activiteiten en onthouding van deze rijkdom voor persoonlijk gewin en genot. Deze nieuwe levensinstelling vormde de grondslag voor het moderne ondernemerschap gericht op voortdurende rationalisatie van de productie.

Matigheid en veel werken worden veelal gerelateerd aan de reformator Calvijn en de protestantse traditie die sterk door hem is beïnvloed (Collins en Makowski, 1972). Ook Weber legde nadrukkelijk het verband tussen een sobere levensstijl en calvinistische geloofsopvattingen. Een van de belangrijkste calvinistische motieven is dat de mens geschapen is tot eer van God. In de praktijk werd dit ingevuld met hard werken, uiterst sober leven en weinig geld uitgeven. Deze geloofsinvulling ging samen met de 'geest' van steeds verdergaande economische rationalisatie en het vergaren van rijkdom volgens kapitalistisch ondernemerschap. Kortom, er bestaat een verband tussen het eertijds sobere gedrag van protestanten en de opkomst van economische activiteiten volgens een nieuwe kapitalistische orde.

Door koppeling van enquête- en registergegevens van het CBS is het mogelijk de vraag te beantwoorden of en in hoeverre bij protestanten in Nederland, vijfhonderd jaar na de geboorte van Calvijn, de kapitalistische geest nog steeds tot uiting komt in hun financiële positie. Een eventueel hogere positie van protestanten wordt zichtbaar gemaakt door hun huishoudensinkomen en -vermogen te vergelijken met dat van mensen die niet gelovig zijn en met dat van mensen die deel uitmaken van andere geloofsrichtingen. Daarbij wordt rekening gehouden met relevante demografische verschillen. Ook wordt op basis van integrale gegevens de verdeling van de financiële positie op het hogere aggregatieniveau van Nederlandse gemeenten gepresenteerd. Dit om zichtbaar te maken of gemeenten binnen de zogeheten bijbelgordel in inkomen en vermogen verschillen van gemeenten elders in het land.

METHODE EN GEGEVENS

Aan de enquêtegegevens van 160.000 steekproefpersonen van achttien jaar en ouder over hun geloofsachtergrond zijn als indicatoren van de financiële positie het bijbehorend meerjarig huishoudensinkomen en -vermogen toegevoegd. Een meerjarig inkomen verdient de voorkeur boven het gebruik van een enkel jaarinkomen, want een meerjarig inkomen is

minder gevoelig voor incidentele schommelingen en geeft daarmee een consistent beeld van de inkomenspositie. Bij vermogen speelt de consistentiekwestie veel minder en kan worden volstaan met een enkelvoudige meting. Het vermogen geeft het saldo weer van alle bezittingen (liquide en niet-liquide) en schulden (hypotheek en overige schulden) van het huishouden van de desbetreffende steekproefpersoon op de peildatum 1 januari 2011. Het inkomen heeft betrekking op het gemiddelde van de gestandaardiseerde besteedbare huishoudens(jaar)inkomens over 2008–2011 (in prijzen van 2011). De standaardisatie houdt in dat de inkomens van de meerpersoonshuishoudens met een equivalentiefactor (CBS, 2004) zijn aangepast voor omvang en samenstelling van het huishouden en aldus vergelijkbaar gemaakt met die van een eenpersoonshuishouden. Omdat inkomen en vermogen sterk scheef zijn verdeeld en daarom lastig met een lineaire techniek geanalyseerd kunnen worden, zijn beide kenmerken gedichotomiseerd en vervolgens aan de hand van (non-lineaire) *proportional hazard*-analyse van Cox op de categorieën van kerkelijke gezindte geregresseerd. Om uitdrukking te kunnen geven aan het verschil tussen een hogere en een minder hoge financiële positie zijn in de dichotomie telkens de veertig hoogste percentielgroepen afgezet tegen de zestig laagste. Overeenkomstig de methode van Cox is in een tweede stap gecorrigeerd voor verschillen in leeftijd en geslacht. Bij het vermogen is in de tweede stap ook voor het aantal volwassenen in het huishouden gecorrigeerd om een zuivere vergelijking in vermogensopbouw zichtbaar te kunnen maken. Voor het inkomen was dit niet nodig omdat dit al door standaardisatie vergelijkbaar is gemaakt voor verschillen tussen een- en meerpersoonshuishoudens. De correcties in de tweede stap zijn noodzakelijk om de verschillen in financiële positie tussen de denominaties zuiver te kunnen bepalen. In een derde stap is aanvullend gecorrigeerd voor opleidingsniveau. Deze vervolgstap is nodig om na te gaan in welke mate de factor opleiding bijdraagt aan de verschillen in financiële positie tussen de onderscheiden groepen van kerkelijke gezindte. Omdat de Cox-analyses gebaseerd zijn op cross-sectionele gegevens, is het noodzakelijk een fictieve, gelijke duurspecificatie voor iedere analyse-eenheid in het regressiemodel op te nemen (Barros en Hirakata, 2003). Het voordeel van de Cox-procedure is dat deze ook voor niet extreem scheef verdeelde afhankelijke variabelen zuivere en makkelijk interpreteerbare relatieve *rate-ratio's* als output oplevert (Barros en Hirakata, 2003). Een *rate-ratio* geeft dan aan in hoeverre de kans op een hogere financiële positie voor een bepaalde geloofsrichting groter (of kleiner) is dan de kans op hogere financiële positie voor de referentie geloofsrichting, in dit geval de groep die niet-gelovig is.

De inkomens en vermogens zijn afgeleid uit integrale, fiscale bronbestanden. De gegevens over kerkelijke gezindte en de andere kenmerken zijn afkomstig uit de basisvragenlijst van de Enquête Beroepsbevolking (EBB) 2011–2012. Op de vraag tot welke kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering men zichzelf rekent, geeft in de jaren 2011–2012 bijna 48 procent van de volwassen bevolking aan niet gelovig te zijn. Dit is verreweg de grootste groep, daarna volgen rooms-katholieken met een aandeel van 26 procent. Protestanten komen uit op zeventien procent: zeven procent is Nederlands-hervormd, vier procent is gereformeerd en zes pro-

cent rekt zich tot de koepel Protestantse Kerk Nederland (PKN). De categorie andere geloofsrichting (vijf procent) is sterk heterogeen en omvat naast de overige christelijke denominaties ook hindoes, boeddhisten en joden. Islamiëten vormen wel een aparte categorie en komen in deze periode uit op een aandeel van vijf procent.

Het hoogste gestandaardiseerde inkomen is voorbehouden aan mensen zonder geloof (mediane waarde 24.200 euro), daarna volgen protestanten en rooms-katholieken met een mediaan inkomen van ruim 23.000 euro. Islamiëten bezetten de laatste plaats met een mediaan inkomen van slechts 16.800

Het verschil in vermogen tussen niet-gelovigen enerzijds en protestanten en katholieken anderzijds is mede terug te voeren op de hogere eigenwoningwaarden en lagere hypotheekschulden

euro. Op het vlak van vermogen staan protestanten wel duidelijk aan kop met een mediaan vermogen van 116.000 euro. Daarna volgen rooms-katholieken met een vermogen van krap 110.000 euro. Niet-gelovigen hebben een aanmerkelijk lagere vermogensbuffer (36.900 euro) en islamiëten komen maar net boven de duizend euro uit. Het verschil in vermogen tussen niet-gelovigen enerzijds en protestanten en katholieken anderzijds is mede terug te voeren op de hogere eigenwoningwaarden en lagere hypotheekschulden bij protestanten en katholieken.

Controlevariabelen

Geslacht kan een rol spelen in de financiële positie omdat vrouwen vaker dan mannen deel uitmaken van een eenpersoonshuishouden of een eenoudergezin en daarom veelal een lager inkomen hebben en ook minder vermogen kunnen opbouwen. Ook is leeftijd van belang omdat de hoogte van het huishoudensinkomen en het vermogen gebonden zijn aan de levensfase van de huishoudensleden. Zo stijgt het arbeidsinkomen naarmate men ouder wordt en bouwt men gaandeweg ook meer vermogen op. Op latere leeftijd, tussen 55 en 65 jaar, lopen mensen wel weer meer risico afhankelijk te worden van een uitkering, onder meer door voortijdige uittrekking uit het arbeidsproces, wat dan dempend werkt op de financiële positie. Na het bereiken van de AOW-gerechtigde leeftijd komt voor verreweg de meesten het inkomen een aanmerkelijk stuk lager te liggen en verminderen ook de mogelijkheden om het vermogen verder uit te bouwen. Verder is de hoogte van het behaalde opleidingsniveau bepalend voor de verdien capaciteit en daarmee van invloed op de financiële positie.

GROTE VERMOGENSVERSCHILLEN

De ongecorrigeerde *rate-ratio's* uit de Cox-analyse in tabel 1 tonen dat gelovigen minder kans hebben op een hoog inkomen dan de groep zonder geloof. Protestanten hebben zes procent minder kans op een hoog inkomen dan niet-gelovi-

De auteur heeft verklaard dit artikel alleen te publiceren in ESB en niet elders

te publiceren in wat voor medium dan ook. Het is wel toegestaan om het artikel voor eigen gebruik en voor publicatie op een intranet van de werkgever van de auteur aan te wenden.

gen en katholieken acht procent minder kans (bij een rate-ratio kleiner dan één is dit percentage te berekenen door de inverse van de rate-ratio te vermenigvuldigen met honderd procent en daar vervolgens weer honderd procent van af te trekken). Wanneer rekening wordt gehouden met verschillen in geslacht en leeftijd, dan komen protestanten op een vergelijkbaar inkomensniveau uit als de groep zonder geloof en rooms-katholieken. De aanvullende correctie voor opleiding maakt duidelijk dat de geobserveerde, bevoorrechte inko-

Als rekening gehouden wordt met de verschillen in demografische kenmerken, is de vermogenspositie van protestanten duidelijk beter dan die van de groep niet-gelovigen, maar is de inkomenspositie vergelijkbaar

menspositie van niet-gelovigen ten opzichte van alle andere denominaties gedeeltelijk aan hun hogere opleidingsniveau is toe te schrijven. Op het vlak van vermogen springen de protestanten er wel uit. De ongecorrigeerde rate-ratio's laten zien dat protestanten 35 procent meer kans hebben op een hoog vermogen dan niet-gelovigen; bij een rate-ratio groter dan één is dit percentage als volgt te berekenen: $(RR \times 100\%) - 100\%$. Protestanten worden op de voet gevolgd door rooms-katholieken met dertig procent meer kans. De correctie voor

geslacht, leeftijd en aantal volwassenen in het huishouden drukt deze kansverhoudingen weliswaar, maar resulteert in wezen in een zelfde beeld. Protestanten en katholieken blijven aan kop met respectievelijk twintig en achttien procent meer kans op een hoog vermogen dan niet-gelovigen. De aanvullende correctie voor opleiding wijzigt deze kansverhoudingen maar beperkt.

Als rekening gehouden wordt met de verschillen in demografische kenmerken, is de vermogenspositie van protestanten duidelijk beter dan die van de groep niet-gelovigen, maar is de inkomenspositie vergelijkbaar tussen beide groepen. Tussen protestanten en katholieken is er geen verschil in inkomen en vermogen. De afgeleide hypothese, op basis van de inzichten van Weber, dat protestanten in de huidige tijd vanwege (vermeend) sober en zuinig gedrag een betere financiële positie hebben dan andere religies, waaronder rooms-katholieken, moet dus worden verworpen.

Alle analyses zijn ook uitgevoerd met gereformeerden, Nederlands-hervormden en PKN'ers als aparte verbijzonderingen binnen de categorie protestanten van kerkelijke gezindte. Uit deze analyses kwam naar voren dat PKN'ers een iets grotere kans op een hoger inkomen hebben dan niet-gelovigen, katholieken, gereformeerden en Nederlands-hervormden, en ook op het vermogensvlak de meest gunstige positie innemen.

Van alle onderscheiden groepen van kerkelijke gezindte zijn islamieten het meest achtergesteld in inkomen en vermogen. Zeker ten aanzien van vermogen suggereren de uitkomsten van de aanvullende correctie voor opleiding dat een algehele opwaardering van hun opleidingsniveau deze weinig rooskleurige positie alleen beperkt zou verbeteren. Dat is opmerkelijk want een hogere opleiding betekent in het algemeen een hogere verdien capaciteit en daarmee ook betere mogelijkheden tot vermogensopbouw. Wel moet hierbij worden aangetekend dat het vermogen van islamieten waarschijnlijk is onderschat vanwege allerhande niet waargenomen financiële transacties naar het oorspronkelijke moederland. Op grond van een CBS-enquête onder minderheden uit 2006 (Nieuweboer, 2006) en een onderzoek van De Nederlandsche Bank (DNB, 2010) naar overmakingen via geldtransactiekantoren kwam naar voren dat er substantiële transacties naar familieleden in Turkije en Marokko plaatsvinden. Helaas ontbreekt een totaalbeeld van de bedragen. Als alle transactiebedragen naar familie en andere bestemmingen in het vermogen meegerekend hadden kunnen worden, zou de vermogenspositie van islamieten ongetwijfeld hoger uitkomen en is het denkbaar dat de correctie voor opleiding mogelijk een sterker opwaarts effect op financiële positie had laten zien.

GEEN PROTESTANTS VERMOGENSLINT

De uitkomsten op microniveau worden aanvullend geïllustreerd aan de hand van een regionale vergelijking tussen gemeenten in de bijbelgordel en de gemeenten in de rest van Nederland. Gemeenten met ten minste vijftien procent weeklijks of vaker naar de kerk gaande protestanten zijn daarbij gerekend tot de bijbelgordel. Deze gordel loopt in een brede, onderbroken, strook vanaf de Zeeuwse eilanden in noordoostelijke richting naar Overijssel, met nog een punt in Friesland en Groningen. De bijbehorende gemeenten zijn in een apart kleurspectrum weergegeven in figuur 1. In de bijbelgordel als

Rate-ratio's inkomen en vermogen naar kerkelijke gezindte, 2011–2012

TABEL 1

Kerkelijke gezindte	hoogste 40% gestandaardiseerd inkomen			hoogste 40% vermogen		
	ongecorrigeerd	gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht	gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht en opleiding	ongecorrigeerd	gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht en huishouder	gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, huishouder en opleiding
Geen geloof (referentiegroep)	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Rooms-katholiek	0,93**	0,95**	1,00	1,30**	1,18**	1,21**
Protestant	0,94**	0,97	1,01	1,35**	1,20**	1,23**
Islam	0,40**	0,41**	0,48**	0,31**	0,35**	0,38**
Ander geloof	0,74**	0,75**	0,77**	0,83**	0,84**	0,85**

** Significant op vijfprocentniveau

Bron: CBS, Enquête Beroepsbevolking en inkomens- en vermogensstatistieken

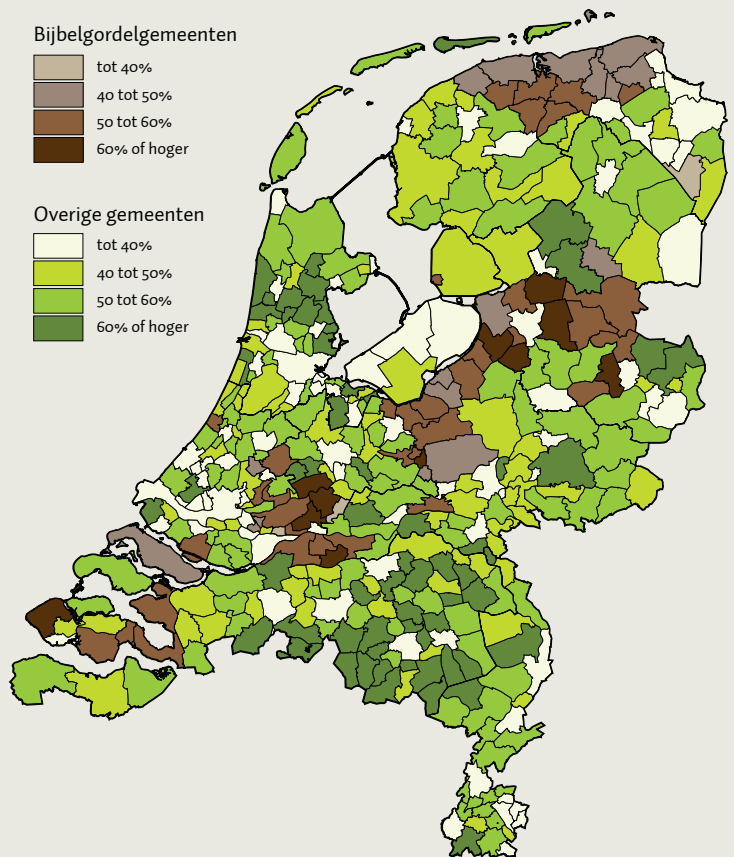
geheel ligt het aandeel personen met een hoog inkomen (niet in een figuur opgenomen) op hetzelfde niveau als in de rest van Nederland, maar is het aandeel met een hoog vermogen beduidend groter. Het mediane vermogen komt hier uit op 112.000 euro terwijl dat in de rest van Nederland 47.000 euro bedraagt. Net als bij de uitkomsten op microniveau is dit vermogensverschil deels terug te voeren op het verschil in waarde van de eigen woning. De (mediane) hypotheekschuld ligt in de bijbelgordel lager dan in de rest van Nederland waardoor de overwaarde, ofwel de woningwaarde minus uitstaande hypotheekschuld, hoger uitkomt. Eigenwoningbezitters in de bijbelgordel hebben waarschijnlijk een groter deel van hun hypotheek afgelost of zijn bij aankoop van een eigen woning lagere hypotheek aangegaan. De figuur, met informatie over de regionale verdeling van hoge vermogens op huishoudensniveau, laat de bijbelgordel er evenwel niet duidelijk uitspringen. In veel gemeenten in de bijbelgordel komen weliswaar bovengemiddeld veel hoge vermogens voor, maar er zijn ook meerdere gemeenten aan te wijzen waar dit niet het geval is. Binnen de bijbelgordel hebben de gemeenten Staphorst, Veere, Dalfsen, Giessenlanden en Lopik relatief de meeste hoge vermogens. Buiten de bijbelgordel bevinden zich uiteraard eveneens meerdere gemeenten met relatief veel hoge vermogens zoals Rozendaal, Hilvarenbeek, Bloemendaal en Haaren en concentraties in zuidelijk Noord-Brabant, met onder meer Alphen-Chaam en Eersel, en het zuidelijke deel van Noord-Holland.

CONCLUSIE

Als rekening gehouden wordt met verschillen in geslacht en leeftijd, beschikken zowel protestanten als rooms-katholieken beduidend vaker over een hoog vermogen dan niet-gelovigen. Nog groter is het vermogensverschil met mensen van een andere geloofsrichting en dan vooral met islamieten. Op het inkomensvlak bestaat er evenwel geen verschil tussen protestanten, rooms-katholieken en niet-gelovigen. De hypothese dat protestanten ook vijfhonderd jaar na Calvijn nog een, uit puriteinse waarden en normen voortkomende, gunstigere financiële positie hebben dan katholieken, wordt dus niet door de uitkomsten ondersteund. Aan de andere kant blijft het opmerkelijk dat de individuele vermogenspositie van protestanten hoog is en dat in de bijbelgordel als geheel de vermogens hoger uitkomen dan in de rest van Nederland. Voor een belangrijk deel komen deze hogere vermogens voort uit lagere hypotheekschulden van protestantse eigenwoningbezitters. Dat kan wijzen op terughoudendheid in het aangaan van hypotheekschulden en op een op aflossing gerichte omgang met schulden. Deugden, kortom, die passen in een sobere en zuinige levensstijl van traditionele protestanten. Dat de financiële positie van katholieken vergelijkbaar is en hun vermogen net als bij protestanten in belangrijke mate voortkomt uit de overwaarde van de eigen woning, kan wijzen op eenzelfde patroon van solide en risicomijdend financieel gedrag. Wellicht wordt dit gedrag ingegeven door vergelijkbare normatieve, christelijke kaders. De uitkomsten ondersteunen verder de gedachte dat het economische gedrag van individuen en huishoudens mede wordt bepaald door de geldende leefregels van de desbetreffende 'peer group' en lijken daarmee het idee van de homo economicus die louter rationeel zijn belangen afweegt, te logenstraffen.

Aandeel huishoudens met een hoog vermogen per gemeente, 1 januari 2011

FIGUUR 1

Bron: CBS, vermogensstatistiek

LITERATUUR

- Barros A.J.D. en V.N. Hirakata (2003) Alternatives for logistic regression in cross-sectional studies: an empirical comparison of models that directly estimate the prevalence ratio. *BMC Medical Research Methodology*, 3(21).
- CBS (2004) *Equivalentiefactoren 1995–2000*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Collins R. en M. Makowski (1972) *The discovery of society*. New York: Random House Inc.
- DNB (2010) Overmakingen door allochtone huishoudens naar buitenlandse familieleden gedaald. *DNB Statistisch Bulletin*, juni.
- Nieuweboer, J. (2009) Bijna een kwart van de allochtonen maakt geld over naar het buitenland. *CBS Webmagazine*, 20 mei.
- Weber, M. (1920) Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. In: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen: J.C.B. Mohr, 1–206.